

Presentació a cura d'Àngel Ros Domingo	7
Presentació a cura d'Elena González Coso	9
Pròleg a cura de Manuel Lladonosa Vall-Llebrera	11
Les representacions festives a Lleida (1700-1975) a cura de Ramon Fontova Carles	17
1. Introducció	23
1.1. Festa i teatre	23
1.2. Abast i limitacions	29
1.3. Els seguicis teatrals de balls, figuracions i comparses festives. Lleida, 1700-1863	32
Entrades, proclamacions i celebracions reials als segles XVIII i XIX	33
Entrades de bisbes i altres festeigs	37
2. Un exemple concret: els seguicis de la Festa Major de Sant Anastasi	43
2.1 La festa patronal de Sant Anastasi al llarg dels segles XVIII i XIX	44
La festa de Sant Anastasi al llarg del segle XVIII: la consolidació	45
La festa de Sant Anastasi al llarg del segle XIX: el canvi de paradigma	65
2.2. El Pregó de Sant Anastasi	79
La tronada anunciadora	87
El repic de campanes	91
Els integrants del Pregó	94
El funcionament del Pregó	103
Consideracions historicoculturals	111
2.3. La processó de Sant Anastasi	127
La funció de les comparses a la processó. Algunes paradoxes aparents	142

3. Balls, imatgeria, personatges i comparses: les representacions festives	149
3.1. Trompetes, timbales i insígnies: les representacions del poder municipal	151
Els trompetes	154
Els timbalers	161
L'aspecte musical: els instruments, els possibles repertoris i l'evolució de la seva faceta com a músics	165
El cerimonial dels trompetes i timbalers	175
La comparsa festiva contemporània	178
3.2. Els balls i les danses	180
El Ball de Gitanos	180
La Moixiganga	186
El Ball de Valencians	203
El Ball de Bastonets	211
El Ball de Moros i Cristians	221
3.3. Imatgeria i figuracions	230
Els gegants	230
Els capgrossos	261
El Marraco	277
Recull d'imatges	291
Bibliografia	315

Preservar el patrimoni de la nostra ciutat és un dret i un deure de tots plegats, perquè ens pertany a tothom.

Divulgar i fer extensiu el seu coneixement als ciutadans de la pròpia ciutat i a tothom —especialista o profà— que estigui interessat en la nostra història com a poble ens pertoca a tots plegats, però en especial a la institució principal de Lleida, la Paeria.

La Paeria genera una documentació que en passar a formar part del fons arxivístic es converteix en un patrimoni gràcies a la consulta del qual és possible reconstruir, estudiar i analitzar els avatars i el tarannà de la ciutat en la línia del temps.

L'any 1997 els responsables de l'arxiu van tenir l'encert d'iniciar una col·lecció bibliogràfica municipal l'objectiu de la qual era principalment crear una eina de divulgació del seu patrimoni documental, gràcies igualment a la col·laboració de l'editorial Pagès, que n'és la coeditora.

Fruit d'aquella feliç iniciativa, que ara ja ha complert catorze anys, han resultat sis volums en la col·lecció principal "Guillem Botet" i dos més en la seva col·lecció associada, on es recullen monografies. El lector té a les mans el segon d'aquests volums de la sèrie "Estudis Monogràfics".

L'obra present ha estat possible gràcies a l'autor Ramon Fontova, estudiós de temes vinculats a la cultura tradicional-popular de Lleida.

Enfocar el tema de la recerca i de l'estudi de les representacions festives de la ciutat de Lleida d'un període dilatat de temps (1700-1975) no és pas un procés ràpid, ni lleuger ni fàcil, sinó fruit engrescador de moltes hores de recerca, de consulta, de contrast, de dedicació personal i intel·lectual que persegueix l'objectiu de formular hipòtesis sobre la societat i la història lleidatana a través de la manifestació i l'evolució del temps festiu de la nostra ciutat al llarg d'una acotació cronològica notable.

Desgranar la història de la festa d'un poble és una part important que des d'un punt de vista històric, sociològic i antropològic ens permet conèixer com era la nostra societat en temps passats i la seva relació amb els poders de cada moment, i la incidència que aquests tenien a propòsit de les manifestacions festives sobre la societat que jeràquicament gestionaven.

Conèixer la història dels elements festius que ens identifiquen com a comunitat: gegants, capgrossos, Marraco, personatges protocol·laris, balls i altres

representacions teatrals de carrer vinculades al temps de celebració ens farà entendre la festa que fruïm actualment els ciutadans del segle XXI.

Des d'aquestes línies esperono i agraeixo públicament la dedicació i la tasca d'investigació de tots aquells especialistes, i particularment ara, a l'autor de l'estudi que teniu a les mans, que amb el seu treball rigorós i científic, però també apassionat, ens il·lumina el coneixement del nostre passat per acarar el nostre futur.

Vull fer extensiu, igualment, l'agraïment i el reconeixement a tots els professionals de l'Arxiu Municipal, custodis essencials que amb la seva tasca diària de preservació, catalogació, restauració, ordenació i difusió de la documentació que els és competència, posen a l'abast les eines i els recursos tècnics i humans necessaris perquè els especialistes i el col·lectiu de ciutadans amb inquietuds intel·lectuals puguin avançar en els respectius estudis i recerques d'aspectes diversos de la història lleidatana.

L'enhorabona, doncs, a tots els implicats pel resultat final que pren forma en aquest nou lliurament de la col·lecció a disposició ara de tots els lectors.

I als lectors els desitjo que l'obra els sigui plaent i enriquidora i els faci sentir més lleidatans i lleidatanes, encara.

ÀNGEL ROS DOMINGO

Alcalde de Lleida

Els arxius són *memòria*. Sense memòria es fa difícil parlar de gestió, d'informació, de recerca, de divulgació o de cultura.

Els arxius són *patrimoni*. Cal tenir, però, una visió àmplia del concepte 'patrimoni', que és el resultat de la suma de la documentació generada per la mateixa institució, si parlem d'arxius públics, i d'altres fons documentals (privats, d'associacions, d'entitats, etc.). Aquesta suma, que amplia el concepte de patrimoni, obre noves expectatives d'ús als ciutadans.

Podem afirmar, a més, que els arxius, principalment els municipals, són un laboratori formidable per evidenciar l'importantíssim paper que poden desenvolupar en l'anomenada *societat del coneixement*.

L'Arxiu Municipal de Lleida no és una excepció. És patrimoni i reuneix tots els components necessaris per formar part de la societat del coneixement, i, evidentment, és memòria.

El patrimoni que preserva el nostre arxiu és el resultat de l'activitat de la institució municipal lleidatana al llarg dels segles, i es nodreix, a més, amb d'altres documents que, de manera generosa, han donat en l'àmbit particular ciutadans de la nostra ciutat, amb la qual cosa s'amplia la visió que l'arxiu municipal té del concepte 'patrimoni'.

Aquest patrimoni constitueix la matèria primera sobre la qual actuarà l'eix vertebrador de la funció arxivística, que té com a finalitat l'organització documental. Un cop gestionada aquesta tasca per part dels arxiviers, el que cal són persones àvides de coneixement de la pròpia història als quals s'ofereix la possibilitat d'investigar sobre aquesta documentació a la seva disposició.

La tasca investigadora en els arxius és un procés lent i minuciós. Es treballa a partir dels instruments de descripció (guies, inventaris, catàlegs...) elaborats pels professionals dels arxius. Aquests instruments en mans de l'investigador són la base per teixir la trama que conformarà el seu treball de recerca.

Dit això, cal centrar-nos, ara, en la col·lecció municipal "Estudis Monogràfics", l'objectiu essencial de la qual és, precisament, donar a conèixer l'immens capital informatiu que aglutina el nostre arxiu a partir dels estudis crítics centrats en una temàtica concreta.

Per tal de materialitzar aquest segon volum de l'esmentada col·lecció, l'Arxiu Municipal de Lleida ha confiat en la tasca de recerca de Ramon Fontova.

Els professionals del nostre arxiu hem estat testimonis directes del treball investigador d'aquest autor, una recerca minuciosa i rigorosa que ha desenvolupat al llarg d'un període dilatat de temps.

El fruit d'aquesta recerca ha dut el seu autor a plantejar-se interessants hipòtesis que, de ben segur, n'estem convençuts, no deixaran ningú indiferent.

L'estudi de Ramon Fontova sobre les representacions festives de la nostra ciutat en el període comprès entre els anys 1700 i 1975 parteix de la base dels documents sobre aquest tema que conformen el patrimoni documental de la ciutat.

El text d'aquesta recerca va acompanyat amb reproduccions d'alguns dels documents més interessants conservats en el nostre arxiu i que han servit de base per a l'elaboració de l'estudi. Les reproduccions fotogràfiques de diferents actes públics i elements festius al voltant de la Festa Major de Lleida complementen eficaçment el discurs descriptiu.

Algunes de les fotografies que es poden trobar en aquest llibre han estat conservades per l'arxiu de la ciutat, altres formen part de fons documentals d'altres institucions ciutadanes i particulars i que, en definitiva, conformen un patrimoni d'excel·lent importància. Totes aquestes imatges són testimonis reals d'allò que s'explica en la publicació que teniu a les mans.

Vull acabar aquesta presentació amb una citació de Michel Duchein, autoritat indiscutible de l'arxivística a escala mundial: "La integració dels arxius en el camp de la vida cultural, en el més ampli sentit de la paraula, serà per a la nostra professió una qüestió de vida o mort."

Nosaltres creiem fermament en la capacitat dels arxius per a intervenir sense complexos en les polítiques culturals de les ciutats o dels països.

Des de l'Arxiu Municipal de Lleida continuarem militant per a la preservació i la difusió del patrimoni que ens pertany a tots i, com sempre, serem proactius amb qualsevol iniciativa cultural de la nostra ciutat.

ELENA GONZÁLEZ COSO
Cap de l'Arxiu Municipal de Lleida

La història de la festa i de la seva sociabilitat és un fenomen que ha anat atraient de manera creixent l'atenció dels estudiosos, en la mesura que hom ha volgut arribar a la història dels estrats socials més populars, la història de la vida quotidiana i les mentalitats. En aquest àmbit la història, la sociologia i l'antropologia han convergit en una exploració més rica dels col·lectius humans. Alhora, hom ha prestat atenció a les diverses manifestacions festives des de la perspectiva de l'organització de la societat i de la distribució i gestió del poder, així com de les respostes des de baix.

Les diverses manifestacions festives responen a unes bases rituals i de psicologia social ancorades en ressorts molt antics, però que han anat evolucionant, sens dubte, des de l'antic règim fins al món contemporani, des de les societats agràries fins a la societat burgesa contemporània. Han format part de les identitats locals i, per aquesta raó, han rebut l'atenció de la història local; també de la construcció de noves identitats i de la conformació d'unes pràctiques civilitzadores de la cultura popular i les seves tradicions.¹ De fet, en la festa s'entrecreuen i també entren en conflicte dues dinàmiques: la que parteix de la mateixa societat i l'enquadradora, normativa o utilitària de caire institucionalista. Ho podem veure en les festes cíviques dels governants liberals del segle XIX, en les festes majors o en el Carnaval.

Un exemple el constitueixen les festes de jurament a Isabel II que va organitzar la Paeria els dies 29 i 30 de juny i 1 de juliol de 1833. La relació d'actes d'aquests dies² ens serveix per veure la celebració institucional i lúdica i, pel que fa a aquesta darrera, les diversions dels lleidatans de l'època. La successió d'Isabel II era un fet delicat perquè hi havia les pretensions del germà de Ferran VII, Carles Maria Isidre, i unes tensions ideològiques dins del mateix absolutisme que havien acompanyat els anys finals del regnat del monarca absolut Ferran VII. De més a més, hi havia les aspiracions liberals a un canvi de règim a partir de la mort d'aquest monarca.

No és estrany, doncs, que en aquestes festes se cerqués la complicitat dels ciutadans, però també el consens entre autoritats, entre el poder civil i l'eclesiàstic. D'aquí la barreja d'elements festius. Uns provenien de l'Església: repics de campanes a les esglésies, *Te Deum* a la catedral, "sopa abundant" promoguda

1. CAPDEVILA I CAPDEVILA, Joaquim: "La cultura camperola de la festa. Notes d'una substitució (El cas de les Terres de Ponent)"; a CAPDEVILA I CAPDEVILA, Joaquim; GARCIA LARIOS, Agustí (eds.), *La festa a Catalunya*. La festa com a vehicle de sociabilitat i expressió política, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 75-102. El conjunt del llibre conté els diversos materials de l'àmbit dedicat a la festa a Catalunya i que formaren part del I Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana que es va celebrar a Lleida els dies 10, 11 i 12 de novembre de 1994 a l'Institut d'Estudis Ilerdencs.

2. CAT AML Fons Municipal, Documents del segle XIX, reg. 1421.

pel bisbe i el Capítol per als malalts de l'hospital, presos i exposits. Uns altres del municipi: seguici municipal, actuacions festives davant de la Paeria, Pregó de la jura amb timbals i clarins, sorteig d'un dot a favor de quatre donzelles i dels pobres dels dos sexes, a partir d'una subscripció entre els estaments de la ciutat, actuacions de la banda de música del Regiment. Unes altres tradicions festives de la població, bé naixessin d'aquesta darrera o bé fossin estimulades pels governants per obtenir l'aplaudiment de la gent: danses i gegants, ball a la plaça, focs artificials, cursa d'homes (que s'anomenava popularment "cossos") des de Gardeny fins a la cantonada de Guiu, cursa d'ases des del peu del carrer de Cavallers fins a Sant Andreu, cursa de sacs, des de la font de la catedral nova fins a la de les monges, cursa de dones amb càntirs plens d'aigua al cap, des del convent de Sant Agustí fins al de Sant Francesc, competició de rucs amb albarda "molt plena de palla" sense arreus, des de la placeta de l'Hospici fins a la casa de sabons, jocs a la plaça de Sant Joan per a ficar anelles en un pal, etc.

Els rebuts dels proveïdors de la Paeria, redactats en llengua catalana, que figuren a l'expedient de despeses d'aquests actes, mostraven que el refresc del ball del 29 de juny de 1833 havia anat a compte de l'Ajuntament. Els assistents havien pogut beure orxata, casalla, taronja, llimó, xocolata, rom, vi ranci, malvasia i 744 vasos de vi. Per a la il·luminació figuraven com a productes servits atxes, espelmes, bugies i cerilla groga. Els focs artificials consistiren en dotze rodes i coets de focs. Els rebuts també incloïen els músics: tocar la gaita, la gralla i el tamborí, els músics i individus del Ball de la Moixiganga, catorze parells de sabates i les sabates de l'àngel; el violí que acompanyava el Ball de Bastonets i acompanyants amb vint atxes de quitrà.³

Aquesta barreja d'elements civils, religiosos i populars seguiria apareixent en noves avinenteses, especialment quan moria Ferran VII i es proclamava la successió d'Isabel II. Aquests actes ens testimonien una manifestació festiva, però que transmet una voluntat institucional a favor de la nova reina, menor d'edat encara, que topava amb les resistències esmentades de diversos sectors polítics envers el seu reconeixement (els propers carlins). Per a aquest objectiu les autoritats civils desitjaven sumar l'adhesió eclesiàstica i l'oblit de les tensions entre liberals i absolutistes i entre aquests mateixos i els integristes de les dècades anteriors, així com garantir l'ordre públic i la preservació de la propietat. Aquest marc era el rerefons d'aquestes celebracions. Es repetiren els dies 29 i 30 de novembre i l'1 de desembre de 1833 en la proclamació d'Isabel II. El general Warleta (el governador polític i militar de Lleida), quan n'informava a la reina mare, la regent Maria Cristina, es podia fer ressò que

3. JOVE, Antoni; LLADONOSA, Manuel; VICEDO, Enric: Història de Lleida, 7, El segle XIX, Lleida, Pagès editors, 2003, p. 281-284.

aquests dies no s'havia produït “deserción” ni “pendencia”, “ni haberse oído más que expresiones de regocijo y cordialidades a nuestra reina”, però la Guerra Civil esdevindria una realitat crua entre 1833 i 1840, i encara en períodes posteriors.

Acabada la Guerra Civil (1833-1840), i a mesura que es consolidava la institucionalització liberal, la funció cívica de la festa s'incrementava. Però també es reconvertien les antigues tensions. El poder polític i el religiós vivien en una relació no sempre estable. Es combinaven bé quan governaven els liberals moderats, però entraven en col·lisió quan governaven els liberals progressistes i, més endavant, marcaven la seva petjada els republicans. Els liberals volien un ordre, la jerarquia episcopal també, però diferent, més lligat a les antigues tradicions pel que fa a la jerarquia religiosa. Els liberals pensaven en termes de tasca “civilitzatòria” urbana i els representants eclesiàstics en termes de preservació de la fe religiosa i d'unes pautes i normes morals.

La relació de la religiositat amb el món de les festes populars és significativa en aquest sentit. La revista *El Alba Leridana*, que podríem qualificar com a liberal centrista —en paraules d'avui— n'és un bon registre. M. Mercader publicava en aquest periòdic, l'11 de maig de 1860, el dia de la celebració de la festa de Sant Anastasi, un article que destacava com n'eren d'importants les manifestacions d'esbargiment de la població; eren una necessitat social i, fins i tot, un consol davant les lluites polítiques. En reconeixia l'arrel pagana, però desitjava que s'hi entrelluqués “la savia de la religión” i els principis de la virtut. La festivitat de Sant Anastasi a Lleida era la prova, segons l'autor, del tarannà pacífic i mesurat dels lleidatans i que el principi religiós predominava en les seves manifestacions.⁴

El Carnaval fou una altra festa que durant molts anys suscitaria el conflicte entre el bisbe i els altres segments de la societat i que, progressivament, mostraria els límits del control social de la institució eclesiàstica. Els liberals moderats, d'una altra banda, també volien posar-hi restriccions, com es veuria a les ordenances municipals de l'alcalde Sol i Bertran, publicades el 1866.

La festa, doncs, conté moltes lectures. Però totes les que puguem fer no esgoten la riquesa de manifestacions i dinamismes que contenen ni la seva creativitat. Hi ha la mirada de l'art, de l'escenografia, del protagonisme popular al carrer, de la religiositat popular, l'herència de les antigues manifestacions socials lligades amb els moments clau i els cicles de la vida rural, el ritual.

Per comprendre-ho amb més precisió i millors paraules que les meves, el lector té a les seves mans aquest llibre excel·lent de Ramon Fontova que estu-

4. JOVE, Antoni; LLADONOSA, Manuel; VICEDO, Enric; op. cit., p. 412-414.

dia les representacions festives a la ciutat de Lleida entre 1700 i 1973. Hi fa un seguiment detallat dels seguicis teatrals de balls, figuracions i comparses festives que van acompanyar les entrades, proclamacions i celebracions reials als segles XVIII i XIX, d'una de les quals hem fet breu esment. Presta una atenció especial a la Festa Major de Sant Anastasi, la seva evolució i els seus diferents components. Ens mostra els balls, la imatgeria, els personatges i les comparses de les diferents representacions festives (trompetes, timbales, insígnies, etc.), els balls i les danses (Ball de Gitanos, la Moixiganga, el Ball de Valencians, de Bastonets, Moros i Cristians), imatgeria i figuracions (gegants, capgrossos, Marraco). Fa la història i descripció de cada un d'aquests elements i manifestacions, en destaca els factors musicals, cerimonials i la seva significació, sense oblidar-ne el context social i cultural. Es tracta d'una microhistòria estretament entrelligada amb la història general i les circumstàncies i els avatars de la ciutat.

Fontova és una persona experimentada tant en la recerca com en la pràctica de la recuperació de la cultura popular a Lleida. Ha publicat diversos articles com ara "Balls, danses i figures en els seguicis festius de la ciutat de Lleida" a la revista electrònica de la Generalitat de Catalunya *Ridec, Recerca i Difusió de l'Etnologia Catalana* (octubre de 2007), "Aspectes musicals de la festa de moros i cristians de Lleida" (amb Pau Plana i Robert Querol) a *Caramella*,⁵ "La Festa Major de Lleida: reflexions al voltant de la seva evolució contemporània", "El Ball de bastons a Lleida. Cap a una aproximació sociològica" (amb Amàlia Atmetlló), tots dos a la revista *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*,⁶ entre altres.

Aquesta obra té en compte, lògicament, la bibliografia d'altres estudiosos de la festa i la cultura popular a Lleida, però, sobretot, ha pouat en la documentació de l'Arxiu de la Paeria de Lleida i la seva col·lecció hemerogràfica, completada amb altres consultes en aquest àmbit. Amb la lectura del llibre, i si hom examina les notes a peu de plana, el lector s'adonarà de la tasca ingent menada per Ramon Fontova durant una bona colla d'anys amb paciència, constància, detall i rigor i, alhora, entusiasme i amor envers aquesta branca de la història lleidatana i el passat de la nostra ciutat. Una aportació, en definitiva, a la història de la vida quotidiana i social.

5. FONTOVA, Ramon; PLANA, Pau; QUEROL, Robert: "Aspectes musicals de la festa de moros i cristians de Lleida", *Caramella*, 16, gener-juny, 2007.

6. FONTOVA, Ramon: "La Festa Major de Lleida: reflexions al voltant de la seva evolució contemporània", *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*, 2007, 28, p. 11-17. FONTOVA, Ramon; ATMETLLÓ, Amàlia: "El ball de bastons a Lleida. Cap a una aproximació sociològica", *Arts. Revista del Cercle de Belles Arts de Lleida*, 2009, 32, p. 47-50.

Per acabar, m'agradaria remarcar la importància que aquest llibre es publici a la col·lecció "Guillem Botet" d'Estudis Monogràfics de la Paeria de Lleida, editada conjuntament amb Pagès Editors, que divulga el patrimoni documental del seu arxiu, i felicitar-ne els seus responsables.

MANUEL LLADONOSA VALL-LLEBRERA

LES REPRESENTACIONS
FESTIVES A LLEIDA
(1700-1975)

RAMON FONTOVA CARLES

*A la Rosa,
per tot*

AGRAÏMENTS

Malgrat que un llibre com aquest porti la signatura d'un autor, al qual sens dubte cal atribuir la responsabilitat de tots els possibles desencerts i errades, és obvi que una obra com aquesta no pot arribar mai a bon port sense el concurs de nombroses persones que, en un moment o altre, d'una forma o altra, han contribuït a la seva realització. Creure el contrari seria crear-se una ficció il·lusa, d'un individualisme i d'un egocentrisme imperdonables. Cap realització humana no és el resultat de l'acció d'una sola persona.

Per això és de justícia donar les gràcies a tots aquells que han col·laborat, participat o impulsat aquesta publicació, i dels quals, com a autor responsable, em sento deutor. Amb la seguretat que no hi seran tots, no vull deixar de fer esment d'algunes d'aquestes persones i fer constar públicament la meua més gran i sincera gratitud.

En primeríssim lloc a les persones de l'Arxiu Municipal de Lleida, especialment a Yolanda Enjuanes, Elena González (cap de l'Arxiu), Nati Hiraldo i Montse Pons. La meua gratitud envers elles és múltiple, no només per haver-me donat l'oportunitat de publicar aquesta monografia dins de la col·lecció "Guillem Botet" que promou l'arxiu, sinó també per la seva dedicació i atenció durant tot el procés de recerca documental (que no ha estat pas curt), per la seva extraordinària amabilitat i predisposició a qualsevol de les meves peticions (a vegades prou rebuscades), per les múltiples reflexions i plantejaments que he compartit amb elles i per la seva confiança.

També vull agrair a Manuel Lladonosa la deferència i amabilitat que ha tingut en acceptar de fer el pròleg d'aquest llibre, a l'ensens que les seves indicacions i suggeriments, que de ben segur milloren el resultat.

El procés d'investigació que ha culminat en aquest llibre tingué un impuls decisiu mercès a una beca de recerca sobre el patrimoni etnològic de Catalunya, que l'any 2006 em concedí el Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Així mateix, durant el període de recerca i investigació vaig tenir la sort de poder entrevistar diverses persones que em proporcionaren valuosos testimonis sobre les seves experiències personals vinculades a les representacions festives lleidatanes: Antoni Curcó, Modest Guinau i Fermí Jové (sobre el Ball de Moros i Cristians); Miquel Bell-lloch, Dionís Gutiérrez i Antoni Martínez (sobre el Ball de Bastonets), i Teresa Lacalle i Josep M. Pomés (sobre els gegants). També vull agrair especialment a Miquel Roig Nadal, malauradament ja tras-

passat, la informació i els testimonis gràfics que tan amablement i desinteressadament em proporcionà. Estic segur que li hauria plagut l'aparició d'un nou treball sobre la Lleida que ell tant estimava.

Quant al material fotogràfic, a Josep Ignasi Rodríguez, del Servei d'Audiovisuals de l'IEI, cal que li agraeixi totes les seves indicacions en matèria de fotografia. També a l'Arxiu Diocesà de Lleida, al Servei de Biblioteca i Documentació de la Universitat de Lleida-Fons Sol-Torres i a Elena Cervera Bordialba, néta d'Amadeu Bordialba.

La recerca que veu la llum en aquest llibre, s'inicià en el seu dia com un projecte conjunt i compartit amb d'altres persones de l'Associació Aurembiaix i de la colla de grallers Els Carreter. Pau Plana, Robert Querol, Albert Solé i també Oriol Junyent, no només m'han ajudat, sinó que amb ells he compartit llargues reflexions, debats, discussions, il·lusions, anhels, propostes, projectes i esforços. Ells han estat un dels principals motors que han impulsat la recerca que aquí publico.

Finalment, no puc deixar d'agrair el fet d'haver culminat aquesta publicació a aquelles persones a qui més dec, la Rosa, els meus pares, la meva germana i tota la meva família. Sense el seu suport vital, sense la seva energia "invisible", res no hauria estat possible.

RAMON FONTOVA CARLES

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Festa i teatre

Teatre i festa són dos fenòmens culturals prou coneguts, viscuts i experimentats dins de la nostra realitat social. Quan parlem de teatre o de festa tothom es fa una idea aparentment clara d'allò a què ens estem referint. Tot i això, intentar una definició precisa i concisa d'aquests dos termes és prou difícil i complex, ja que poden tenir diversos significats, matisos, facetes, etc., que no sempre són comunament reconeguts. El *teatre* és només la representació dramàtica d'un text preconcebut? Podem considerar que la *festa* és senzillament aquella porció del temps viscut no dedicada al treball i les obligacions quotidianes? No intentarem resoldre cap d'aquestes qüestions, la seva complexitat escapa totalment dels objectius i de l'abast d'aquesta publicació i del seu autor. Simplement fem aquest plantejament inicial per tal de posar en relleu que és necessari definir mínimament l'una cosa i l'altra, identificar a què ens referim quan parlem de *teatre* i de *festa*, per tal de situar correctament el lector en allò que anem a desenvolupar. Així doncs, abans de res, i de manera breu, intentarem exposar quins significats són els que hem adoptat per a aquests dos conceptes i, per tant, sota quina perspectiva es desenvolupa aquest llibre.

El *teatre*, entès com a espectacle, com a representació dirigida a un públic espectador, no és només la dramaturgia literària, tal i com majoritàriament solem entendre avui dia. Quan en l'actualitat hom parla de teatre, de seguida ens ve al cap algun tipus de peça dramàtica en què l'ús de la paraula i/o el diàleg són elements indissolubles i essencials. La concepció culturalment més difosa d'allò que el terme *teatre* significa, està, doncs, profundament influenciada per la literatura teatral. I a partir d'aquí, s'identifica el teatre amb la representació dramàtica d'un text literari.

Ara bé, aquesta idea que en un primer moment ens suggereix el terme, i que culturalment domina en la nostra societat, no engloba, ni de bon tros, tot allò que és en realitat el teatre. I això ho saben bé la *gent de teatre*. Ho exemplifiquem amb un esdeveniment ben proper a nosaltres, la Fira de Teatre al Carrer de Tàrraga. Tot i que, en els últims anys, aquesta fira ha tendit a recloure els espectacles en espais *al carrer* que simulen els espais escènics convencionals (els *teatres* entesos com a edificis específicament destinats a les representacions d'espectacles), per tal de poder-hi acollir dramaturgies de text, allò que l'ha caracteritzat i encara la caracteritza són els espectacles en els quals predomina la barreja de tot un conjunt d'arts escèniques en les quals la paraula no és altra cosa que un recurs més, si és que se'n fa ús, de la multiplicitat de recursos dramàtics possibles. En els macroespectacles inaugurals d'aquesta fira, normalment, el recurs de l'oralitat no hi és mai emprat, i, així mateix, molts dels

espectacles que autènticament poden ser qualificats com *de carrer* no es basen en un argument descabdellat mitjançant un text, sinó en molts altres recursos dramàtics: el gest, el moviment, la màscara, els artefactes i ginys mecànics, l'acrobàcia, la il·lusió, etc.

Així, aquest *teatre* beu de disciplines escèniques conegudes com a *circ*, *dansa*, *mim* i *pantomima*, etc., i, alhora, no renuncia als recursos escènics que la tècnica constructiva (mecànica o electrònica) li permeten. Però, en definitiva, tot plegat és també *teatre*, és a dir, són representacions públiques que, mitjançant la multiplicat de llenguatges de les arts escèniques, comuniquen a l'espectador un seguit d'emocions i sentiments, missatges i històries, valors i idees, que són apreciats positivament.

Fet i fet, hi ha una gran quantitat de mostres del fet que el teatre no només se sustenta en el text i la paraula. Una altra, que compta amb una trajectòria històrica de prop de quatre-cents anys i que gaudeix, ara mateix, d'una elitista consideració social, és l'òpera. L'òpera és teatre.¹ És fàcil admetre que aquesta afirmació no té gaire discussió possible. Però avui dia, l'òpera, com a espectacle, és més valorada per les seves qualitats musicals que no pas per les qualitats actorals dels seus protagonistes a l'hora de representar els personatges i, de fet, els textos dels *librettos* tenen un paper prou secundari. Els judicis sobre els "actors protagonistes" de les òperes incideixen en les qualitats i possibilitats de la seva veu o en el virtuosisme del seu cant. En definitiva, són valorats en tant que *cantants lírics*, però poc importa que les seves aptituds com a *actors dramàtics* siguin ben minses. I a partir d'aquí, l'òpera ha anat adquirint una consideració socialment majoritària d'*espectacle musical*, en detriment de la d'*espectacle teatral*. Quan hom assisteix a un espectacle d'òpera, entre els diversos *inputs* i qualitats positivament valorades que s'espera apreciar i obtenir, el de la interpretació dramàtica de les sopranos o els tenors no ocupa pas un dels primers llocs. Si aquesta interpretació és fluixa però la interpretació musical excel·leix, tots els judicis seran positius, el cas contrari, en canvi, comportarà crítiques negatives. Tot i això, continua essent difícilment refutable l'afirmació que l'òpera, també, és teatre. I en conseqüència, les produccions operístiques tendeixen a "dissimular" les fluixeses actorals dels seus principals protagonistes a base de muntatges escenogràfica-

1. El Diccionari de la Música de Roland de Candé (Barcelona, 1997) defineix òpera de la següent manera: "El terme italià *opera* (obra) s'ha imposat per a designar de manera general el drama líric, que els italians anomenaren d'antuvi *dramma* per música i després *opera* seria, per oposició a *opera buffa*. El vocabulari francès ha retingut *opéra bouffe* per a una òpera lleugera sobre un tema de comèdia, però és l'únic que ha adoptat *opéra-comique* per a designar una forma mixta, on els diàlegs parlats alternen amb les escenes cantades." Segons aquest mateix diccionari, Mozart anomenà les òperes *Don Giovanni* i *Le nozze di Figaro* com a *dramma giocoso* i *commedia in musica*, respectivament.

ment imponents, opulents i enlluernadors, fins i tot, a voltes, provocadors, tot retornant a l'espectador les qualitats de representació teatral que aquest, sens dubte, també aprecia i espera d'una òpera.

Enfront d'aquesta diversa realitat teatral, algunes representacions de caire festiu i popular que s'han donat i es donen dins del context cultural català han tendit, en els temps moderns, a no ser considerades *teatre*, sinó a ser definides des d'una altra categorització conceptual, que les ha inclòs dins dels termes *folklore* i/o *cultura popular* (i dins d'aquests en d'altres subcategories, com les de *dansa tradicional*, *entremesos festius*, etc.). En aquest sentit, Salvador Palomar ha apuntat:

“Del segle XIX ençà, hem tendit a considerar només com a teatre una representació que s’efectua en un indret determinat —habitualment un escenari en un espai tancat, però també un espai destinat a altres finalitats, un carrer o una plaça—, en la qual hi ha uns actors i uns espectadors. També s’ha identificat excessivament, tot i que moltes experiències contemporànies mostren el contrari, teatre amb text i amb fil argumental. Tanmateix, en la festa tradicional hi ha prou components, que, a cavall entre la gestualitat i la paraula, la música i el moviment, la indumentària i els recursos escenogràfics, poden rebre qualificacions que van de la dansa estricta fins a la peça de teatre de carrer /.../, denominant-se danses representatives, danses amb parlaments, etc.”²

Si acceptem que *teatre* equival a representació, a espectacle públic, hem d'acceptar que aquests components de la festa tradicional són *teatre*. Un tipus concret i específic de teatre, si hom ho prefereix, però teatre al cap i a la fi. I caldrà ser agosarat en acceptar que els gegants, el Ball de Bastons, els capgrossos o el Ball de Valencians són, efectivament, teatre.³

Els termes habitualment usats per a designar aquestes representacions teatrals o parateatrals, en la literatura especialitzada d'avui dia, com ara en monografies, articles, etc., són els de *balls* o *danses*, quan es refereixen a representacions on l'espectacle consisteix en la demostració d'habilitats fisicomotrius, més o menys coreografiades, per part dels actants, en la interpretació d'algun tipus de peça dramàtica o en la combinació d'ambdós. Per altra banda, els termes *entremesos*, *imatgeria*, *figuracions* o altres, se solen emprar per referir-se a figures construïdes artesanalment i portades per bastaixos que les fan ballar,

2. PALOMAR, S. (2007: 6).

3. Això no exclou que totes aquestes manifestacions puguin gaudir d'altres consideracions, compartir altres camps conceptuals o ser abordades des d'altres enfocaments. De la mateixa manera hom pot concebre i abordar el món de l'òpera com una litúrgia del refinament culte o com un exercici d'afirmació de l'elit sociocultural i de la divisió classista, més enllà de ser un espectacle liricodramàtic.

desfilars o actuar, com els gegants, els nans o capgrossos, o el bestiari. El terme *comparsa* o el seu plural i derivats pot fer referència tant als balls com a les figures, en una extensió d'una de les accepcions del seu significat corrent.⁴ També existeixen casos en què les distincions no són tan clares, per exemple els balls de nans o capgrossos, són *danses* o són *imatgeria*? Moltes vegades aquests termes es veuen precisats amb algun tipus de qualificatiu, com ara balls o danses *de seguici*,⁵ entremesos *festius*, etc., o tal i com precisaven documents d'altres èpoques, que hi feien referència amb els genèrics de *bailes y danzas al uso del país*, *danzas del país* o *bailes populares*.⁶ En aquesta publicació utilitzarem indistintament qualsevol d'aquests termes, comunament emprats en l'actualitat.

Al seu torn, el temps festiu i la festa també van molt més enllà d'una simple oposició a les obligacions, laborals o no, de la vida quotidiana. Antoni Ariño proposa una definició que clarament supera les visions simplistes de la festa, i la defineix com “*una pràctica col·lectiva consistent en un conjunt d'actes, que es desenvolupen en un espai/temps específic, per mitjà dels quals se celebra alguna cosa. Per celebració s'entén l'expressió pràctica i la simbolització gratificant del valor, sagralitat o transcendència que el subjecte celebrant atorga a l'objecte celebrat. Així concebuda, la festa és una institució social*”.⁷

La pràctica col·lectiva de celebració pot tenir múltiples funcions, com ara estructurar els temps socials i comunitaris⁸ o propiciar una certa catarsi i alliberament dels encotillaments i convencions socials dominants.⁹ En el primer cas, els cicles en què s'ordenen les festes serveixen perquè les societats s'organitzin comunitàriament. Per exemple, el temps festiu nadalenc ha esdevingut la principal ocasió anual per al retrobament familiar, però també per a la realització d'obsequis i regals amb els quals estrènyer o reforçar aquests vincles familiars, amb la conseqüent repercussió econòmica. Aquesta és una

4. Per exemple, a la popular Patum de Berga es parla de comparses en general, tant per referir-se als gegants com a les mules guites, l'àliga o la dansa de turcs i cavallets. L'accepció que dona lloc a aquesta extensió de significat seria la de “en les festes públiques, en processons, etc, conjunt de persones que van vestides o disfressades igual” (Diccionari de la llengua catalana, Enciclopèdia Catalana, 1993).

5. Xavier Orriols (2003: 29) defineix els balls de seguici com “danses pensades per ser exhibides, sigui quin sigui el seu origen, significació i simbolisme /.../ els quals presenten uns trets comuns, com poden ser una disciplina de participació reglada, amb indumentària preconcebuda, ritualització formal i utilització objectual simbòlica”.

6. Els programes de la Festa Major de Lleida de 1882 i 1883 s'hi refereixen amb el terme de danzas del país, el de 1890 com a bailes populares o el de 1891 com a bailes del país, quan esmenten la seva participació al Pregó, una cercavila festiva que anunciava la celebració de Sant Anastasi. El programa de 1863 de la Festa Major lleidatana s'hi refereix com a comparses de bailes populares.

7. ARIÑO VILLARROYA, A. (1998: 8).

8. VELASCO MAILLO, H. (1982: 7-24).

9. CONTRERAS, J. i PRAT, J. (1979: 125).

pràctica sociocultural comunitària que no respon exclusivament a les circumstàncies particulars de cada grup familiar. La majoria de famílies de la nostra societat espera les festes de Nadal com l'ocasió idònia per al reforçament dels vincles. En el segon cas, tot i produir-se en certa mesura en totes les festes, pot donar lloc a algun tipus de festa o manifestació festiva en què aquesta funció és clarament predominant. Llavors se sol parlar de festes d'*inversió*, en les quals determinades conductes, actituds o subversions són permeses i tolerades, per tal de poder mantenir un equilibri social i donar sortida i expansió a allò que durant el temps ordinari és reprovat i/o reprimat. L'exemple clàssic d'aquest tipus de festes és el Carnaval, sobretot abans que aquest fos domesticat per les subtils polítiques contemporànies de control social i per la societat capitalista de consum.¹⁰

Una d'aquestes funcions que aconsegueix la festa, i que més intensament ha estat remarcada, és la d'integració social o de reforçament dels vincles entre els membres d'una societat. De totes maneres, això no ha de voler dir en cap cas que els membres de la comunitat celebrant se situïn en un pla d'integració igualitària. L'estructura social dels col·lectius humans pot estar formada per diversos grups, alguns dels quals exerceixen un rol de domini sobre la resta. Són les anomenades elits socials, classes dominants, grups hegemònics, etc., els grups que detenen el poder, polític, econòmic, religiós, etc. i que són capaços d'influir sobre la col·lectivitat i conduir-ne l'esdevenidor. Les relacions i els vincles socials entre els diversos grups s'expressaran, doncs, en termes jeràrquics. I les elits situades als pisos més alts d'aquest edifici social seran les que intentaran utilitzar la festa per tal de reafirmar aquesta posició i legitimar i mantenir aquest ordre de relació social.¹¹ Així, tendiran a apropiarse de determinades manifestacions festives o si no a crear-les, per tal d'aconseguir aquests objectius i finalitats.

D'aquesta manera apareixen les festes institucionalitzades, com ara les festes commemoratives de noces i coronacions reials o els *regocijos públics* en honor de les màximes personalitats, etc. Igualment entrarien en aquest grup les festes patronals o d'advocació religiosa que han estat promogudes i establertes des del poder (polític i/o religiós), tal és el cas de moltes festes majors urbanes o de la Festa de Corpus, instituïda a la baixa edat mitjana.

Un dels recursos més llargament emprats en aquesta festa institucionalitzada, per tal de donar carta de naturalesa i de legitimitat a aquest estatus de preeminència, és el del teatre. L'ús de l'espectacle com a eina i recurs propagandístic ja fou usat en època medieval pels reis de la Corona catalanoarago-

10. MARFANY, J. LI. (1997: 34-45).

11. ARIÑO VILLARROYA, A. (1988); FERRÚS BATISTE, J. (2008).

nesa, amb la intenció de legitimar el poder reial enfront del poder feudal.¹² Alhora, aquesta fou una eina típicament urbana, atès que els reis buscaren el suport i la complicitat de les ciutats, en oposició a la ruralia, on residia majoritàriament el poder feudal. El reis efectuaven les seves entrades a les ciutats envoltats d'una fastuositat festiva i de tot un aparell teatral imponent. Francesc Massip ha desenvolupat aquesta qüestió en els casos de les monarquies de Jaume I, Martí l'Humà, Ferran d'Antequera i Alfons el Magnànim.¹³

El model de les entrades reials fou el que, segons sembla, s'adoptà per a la processó de Corpus, de manera que el seguici religiós incloïa un seguit de representacions litúrgiques amb un marcat caràcter doctrinal (propagandístic, diríem avui), els anomenats entremesos, castells o roques. A aquest magne espectacle, a més de les institucions religioses, també hi concorregueren els estaments i les corporacions urbanes seglars, de manera que el municipi reglamentà la posició que cadascú havia d'ocupar dins de la comitiva processional, en funció de la posició social del grup o estament. La processó esdevingué, doncs, una representació fidel de l'edifici social, en la qual estar més a prop de l'objecte celebrat (l'eucaristia dins de la custòdia) significava estar més amunt en l'escala social.¹⁴

Aquesta fórmula, en què els representants del poder, aprofitant el marc que oferien les celebracions festives creades per ells mateixos, se servien del teatre per tal de poder-se presentar davant de la ciutadania i donar-se així un bany de legitimitat pública, acabà per conformar-se en un ritual festiu de gran eficàcia simbòlica. La significació d'aquests rituals en les festes l'expressa Honorio Velasco de la següent manera:

“En las fiestas principales, y sobre todo en la fiesta mayor, la secuencia de rituales evidencia también los distintos niveles de integración, pero domina el nivel más alto, son fiestas de toda la comunidad. No exclusivamente, pero más en estas fiestas, se destacan los roles de autoridad, y, por otra parte, distintos rituales tienden a ser utilizados como escenarios de ostentación de riqueza y poder. En gran medida, los rituales son una redundancia de la estructura social.”¹⁵

12. MASSIP, F. (2010: 28-29).

13. El primer dels Trastàmara desenvolupà una activitat teatral ingent en la seva entronització (1414) a la recerca d'una legitimitat i acceptació general, més enllà de l'atorgament de Casp (MASSIP, F., 2010: 97-98).

14. ARIÑO VILLARROYA, A. (1993: 134-135). Malgrat que aquest autor ho exposa en el cas de la ciutat de València, aquesta realitat es pot fer extensible a totes les processons urbanes de Corpus celebrades arreu del nostre país.

15. VELASCO MAILLO, H. (1982: 23). El tema dels ritus i el ritual és també una qüestió complexa, la qual depassa els límits d'aquesta publicació. Només donarem una definició, la que fa Martine Segalen (2005: 30): “El rito o ritual es un conjunto de actos formalizados, expresivos, portadores de una dimensión simbólica. El rito se caracteriza por una configuración espacio-temporal específica, por el recurso a una serie de objetos, por unos

Alhora, el seguici ritual pot concebre's com un espectacle d'espectacles. En l'època que estudiem, les representacions utilitzades no eren les mateixes que a l'edat mitjana. Algunes poden derivar d'aquelles, mentre que d'altres s'han anat creant i recreant en el transcurs dels segles. No entrarem en cap cas en l'origen d'aquestes manifestacions teatrals festives, aspecte prou complex i massa sovint donat a especulacions interessades. En els segles XVIII, XIX i XX, a la ciutat de Lleida, el teatre festiu ha estat habitualment format per balls, danses i figuracions, però també d'altres comparses i grups que es caracteritzaven per representar el poder municipal.

Cadascuna de les representacions que conformaven els seguicis rituals era, en si mateixa, un espectacle, que podia actuar de forma independent i autònoma durant la festa (de fet, els balls, les danses i les figures ho solien fer). Però quan s'unien en aquests seguicis rituals passaven a formar part d'un nou espectacle que transcendia les individualitats, en el qual posaven la seva actuació al servei de la representació del poder i l'elit social dominant, dins d'una festa institucionalitzada.

El nostre objectiu en aquesta monografia és, per tant, doble. Per una banda, mostrar i donar a conèixer la realitat festiva i ritual d'aquesta escenificació del poder a la ciutat de Lleida,¹⁶ i, per l'altra, aprofundir en quines han estat les representacions teatrals festives que han configurat aquests seguicis rituals i que, alhora, també han format part de les manifestacions expressives que han omplert de contingut els programes festius de la ciutat de Lleida.

1.2. Abast i limitacions

Com hem dit, aquestes manifestacions festives arriben fins als nostres dies. De fet, encara les trobem anualment dins de la Festa Major de Sant Anastasi, i formen part, en bona mesura, del conjunt d'actes que posseeixen una càrrega simbòlica més profunda i que vertebreren i estructuraren el conjunt d'aquesta celebració patronal.

Podríem haver-nos limitat a estudiar-ne els darrers cent anys, que és, de fet, el període del qual posseïm més dades, però això hauria restat perspectiva a

sistemas de comportamiento y de lenguaje específicos, y por unos signos emblemáticos, cuyo sentido codificado constituye uno de los bienes comunes de un grupo."

16. La utilització del terme poder no pressuposa ni té cap intencionalitat pejorativa o connotació negativa. Senzillament pretén expressar de forma sintètica una realitat socialment exercida que és la de la governança i el domini sobre el conjunt de la ciutat. Que els representants de l'Ajuntament o de l'alt clergat lleidatà exercien domini i poder sobre la ciutat, no és cap judici de valor, sinó un fet verificable.